

MISIR MESELESİNİN ÇÖZÜMÜNDE MUSTAFA REŞİT PAŞA'NIN TANZİMAT FİKRİNİN ANLAŞILMASI*

UNDERSTANDING THE TANZİMAT FACILITY OF MUSTAFA REŞİT PASA IN THE SOLUTION OF THE EGYPT ISSUE

Zeynep YILDIRIM¹

Öz

Osmanlı devlet adamları uzun yıllardan beri devleti eski ihtişamına kavuşturmak için çeşitli ıslahat girişimlerinde bulunmuştur. Öncelikle askeri sahada ıslahat yapılmış ve Avrupa'nın bilim ve tekniği askeri araçlara tatbik edilmiştir. Fakat askeri yenilgilerin önüne geçmek yine de mümkün olmamıştır. Ordu, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanını bastırmakta bile başarısız olmuştur. Mısır meselesi Osmanlı Devleti'ni en çok meşgul eden konulardan birisidir. Mustafa Reşit Paşa orta elçi göreviyle gittiği Fransa'da ilk günden itibaren Mısır meselesinin çözümü ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu düzeltebilmek için çareler aramış ve çözüm olarak Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi gerektiğine inanmıştır. Bu bağlamda Tanzimat'ın şekillenmesinde etkisi olan Mustafa Reşit Paşa'nın Mısır meselesine bakışı ve bu meseleyi çözmek için Tanzimat'a yüklediği anlam incelenerek Tanzimat Fermanı'nın Avrupa'ya taklit etmek ya da memnun etmekten daha fazla anlamının olduğuna ışık tutulmaya çalışılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analiziyle elde edilen bulguların değerlendirilmesiyle oluşturulan bu çalışmada literatür taranmış ve çeşitli görüşler karşılaştırılmış ve yorumlanmıştır. Bu çalışma ile belirtmek istenen Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat'ın ilanındaki asıl beklentisinin, Mısır meselesini çözüme kavuşturmak olduğu ve Tanzimat'ın Avrupa'nın emellerine hizmet eden bir dönem olmadığıdır. Tanzimat'ı Mısır meselesi ile ele alan kaynakların yetersiz olması nedeniyle, bu alandaki boşluğun doldurulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat, Mısır Meselesi.

Abstract

For many years, Ottoman statesmen have been involved in various reform attempts to restore the state to its former glory. First of all, the military field was reformed and Europe's science and technique

* Bu çalışma 2016 yılında Uludağ Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümünde sunulan tez çalışmasından türetilmiştir.

¹ Arş. Gör., Dumlupınar Üniversitesi, zeynep.yildirim@dpu.edu.tr

was applied to military vehicles. But it was not possible to prevent military defeats. The army has failed even to suppress the rebellion of the Governor of Egypt, Mehmet Ali Pasha. The Egyptian issue is one of the most intense issues of the Ottoman Empire. Mustafa Reşit Pasha went to France as a middle ambassador for the solution of the Egyptian problem from the first day. In this context, the view of Mustafa Reşit Pasha who had an influence on the formation of the Tanzimat and his view on the Egyptian issue and the meaning he had placed on the Tanzimat to try to solve this problem were tried to shed light on the meaning of the Tanzimat Edifice more than imitating or pleasing Europe. In this study, which was formed by the evaluation of the findings obtained from qualitative research methods, the literature was reviewed and various opinions were compared and interpreted. The main expectation of Mustafa Reşit Pasha in the declaration of the Tanzimat is to solve the Egyptian problem and the Tanzimat is not a period serving the aspirations of Europe. Due to the insufficiency of the resources dealing with the Egyptian issue, it was aimed to fill the gap in this area.

Keywords: *Ottoman State, Mustafa Reşit Pasha, Tanzimat, Egyptian Issue.*

1. GİRİŞ

Tanzimat bugün hala sıcaklığını koruyan, üzerinde tartışılan bir dönemdir. Toplumumuzda bakış açısına göre değişen olumlu ya da olumsuz izler bırakmış bir hareketin ifadesidir (Mumcu, 1985, s. 40). Tanzimat bir anda beliren bir modernleşme hareketi değildir. Daha önceden başlayan bir sürecin devamıdır. Tanzimat dönemi kendi değerlerimizin yitirildiği ve Avrupa'nın değerlerinin benimsendiği bir süreç olarak ele alınmakta ve bu durum Tanzimat'ın amacının tam anlaşılmasına neden olmaktadır. Sürecin öncesi ve Mısır meselesinin Tanzimat'a etkisinin anlaşılması gereklidir. Bu çalışmanın amacı, Tanzimat'ın kurucu Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat'tan beklentisini anlamak ve Tanzimat Fermanı'nı iç ve dış tehditlere karşı, Avrupa'yı Osmanlı Devleti'nin ittifakı haline getirebilmek için girişilen bir ıslahat olarak yorumlamaktır.

Osmanlı Devleti 17.yüzyıldan itibaren Avrupa'nın gerisinde kaldığının farkına varmıştır. Önceleri Avrupa'daki gelişmeleri ciddiye almayan Osmanlı bürokratları açılan makas için çareler aramaktadırlar ve çözümü Avrupa'nın bilim ve teknolojisini almada görmüşlerdir. (Özdemir, Çiydem, & Aktaş, 2014, s. 322).

Osmanlı Devleti varlığını devam ettirebilmek için askeri güce muhtaçtır. Bunun için de yeni bilim ve teknikle donatarak askeri alanda ıslahat yapmanın gerekli olduğu görüşü hakim olmuştur. III. Selim döneminden itibaren bir dizi ıslahat yapılmıştır. Fakat askeri ıslahatlar da batı karşısındaki yenilgileri önlemekte yetersiz kalmıştır (Kuran, 2000, s. 85). Alınan yenilgiler sadece batıya karşı değildir. Devletin askeri gücü içte çıkan isyanları da bastırmaz durumdadır. Ayanlar, kendi askeri güçleriyle devletin otoritesine meydan okumaktadır ve devletin varlığına yönelik bir tehdit haline gelmiştir.

Gelinen noktada bilim ve tekniğin alınması devleti eski gücüne kavuşturmada yetersizdir. Daha başka çözüm gereklidir. Devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için çareler arayan devlet adamlarından birisi de Mustafa Reşit Paşa'dır. Mustafa Reşit Paşa, devleti tehdit eden Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa sorununu çözmek ve devletin her geçen gün güçten düşmesini önlemek için daha radikal bir hamleye ihtiyaç duyulduğunu görmüştür (Mardin, 2014, s. 149-150).

Bu hamle Tanzimat Fermanı'nın ilanıdır. Fermanın ilanı ile Avrupa'nın fikri yapısı da alınmış olacaktır. Avrupa'nın fikri yapısının alınması körü körüne Avrupa'yı taklit amacı taşımamaktadır. Tanzimat'ın ilanı ile murat edilenin sadece Avrupa'yı taklit etmek ve Avrupa'nın, devletin iç işlerine karışmasını engellemek için ilan edildiğini düşünmek Tanzimat'ı anlamakta yetersiz kalmaktadır. Tanzimat ile Osmanlı Devleti Avrupa devletleri seviyesine çıkacaktır ve böylece Mısır meselesi Avrupa'nın meselesi haline gelecektir. Tanzimat'ın en güçlü ilan sebebi budur. Öncelikle Mustafa Reşit Paşa'nın öncesinde Osmanlı Devleti'nin durumunu ve ıslahatları anlamakta yarar vardır.

1.1. Mustafa Reşit Paşa Öncesi Dönem

III. Selim ile başlayan II. Mahmut'un devam ettirdiği ve Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile sonuçlanan reform süreci sadece Osmanlı topraklarında değil genel olarak dünyada da kaosu hâkim olduğu zaman dilimini kapsamaktadır. Hem sanayi devrimi ile hareketlenen hem de Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı fikirlerin etkisiyle dönüşen dünyada eski dönemin kurum ve kurallarıyla devam etmek imkânsız hale gelmiştir.

Avrupa radikal dönüşümler yaşarken sanayi ve teknoloji ile dünyayı yeniden şekillendirirken Osmanlı Devleti de bu düzende yerini koruyup, varlığını devam ettirebilmesi için yüzeysel ıslahatlardan ziyade köklü ıslahat yapması gerektiğini fark etmiştir. III. Selim (1789-1809) döneminde devletin canlanması için öncelikli iki sorunun çözülmesi gerektiği düşünülmektedir. Bunlardan ilki askeri ıslahat, ikincisi ise ayanlardır. Askeri silahlarda kaydedilen ilerleme karşısında askerin yeni silahlara uygun eğitim alması gerekmektedir fakat yeniçeriler zaman içinde sadece savaş vakitlerinde cepheye giden, diğer zamanlarda ise esnafılık yapan ve bunun neticesinde savaşta hezimete uğrayan bir ordu olmuştur. Ayan sorunu ise 16. yüzyıldan itibaren bozulan tımar sistemi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Taşrada merkezin yarattığı boşluğu dolduran ayanlar ile bir anlamda ademi merkezîyetçilik güçlenmekte ve ayanlar zaman zaman merkeze kafa tutan bir güç haline gelmektedir (Akşin, 1985, s. 6).

III. Selim ayanlar ile güçlü bir mücadeleye girmek için öncelikle ordunun ıslahının gerektiğini ve güçlü bir ordu ile ayanların üzerine gitmenin doğru olduğunu düşünerek Nizam-ı Cedid Ocağı'nı 1793 yılında kurdu. Anadolu'da askeri ıslahata tepki göstermeyen ayanlar, Rumelide'de Nizam-ı Cedid'in kurulmasına tavır aldılar. Muhalefetin güçlü olduğunu gören padişah Nizam-ı Cedid'i Rumeli'den geri çekti (Akşin, 1985, s. 7-8).

II. Mahmut'un 1808 yılında tahta geçmesinden sonra ayanlar ile Sened-i İttifak imzalandı. Ayanları kurumsallaştırıp, meşruluk kazandıran bu anlaşma bir anlamda ayanları denetim altına almayı amaçlamaktadır. Askeri alanda ıslahat fikrinde ısrarcı olan merkez, anlaşmanın ardından Sekban-ı Cedid Ocağı'nı ayanların gücüne dayanarak kurmuştur. Yeniçeriler isyan edince padişah yeniçeriler ile Sekban-ı Cedid ve ayanlar arasında kalmıştır ve yeniçerileri seçmiştir. Ayanlarla yapılan Sened-i İttifak devletin yüzyıllardır süren mutlakîyetçi yapısına uygun düşmemektedir. Sekban-ı Cedid'in dağıtılmasının ardından yeniçeriler ile ayanlarla mücadele edilmeye çalışıldı. 1820'de Yanya Ayanı Tepedelenli Ali Paşa'ya karşı harekete geçen yeniçeriler 17 ay boyunca Yanya'yı ele geçiremediler. Yeniçeriler Yanya'da mücadele ederken Rumlar Mora'da isyan çıkardılar. Yeniçeriler Yanya'da gösterdikleri başarısızlığı bu kez de Mora isyanını bastırırken göstermektedirler. 1821 yılında başlayan isyanın yeniçeriler ile bastırılmasının imkânsız olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine II. Mahmut, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan isyanı

bastırması için yardım istemiştir. 1825 yılında Mısır ordusu kısa zamanda Mora'yı isyancılardan kurtarmıştır (Akşin, 1985, s. 8-9).

Yeniçerilerin bir ayan ve asilerle dahi mücadele edecek gücünün olmaması, bu ordunun imparatorluğun ordusu olması ve devletin ordusunun başaramadığını bir ayanın başarmış olması nedeniyle askeri ıslahat elzem olmuştur. 1826 yılında kurulan Eşkinci Ocağı'na yeniçeriler isyan edince bu kez Yeniçeri Ocağı kaldırılmıştır. Eğitimli asker ordusu olan Asakir-i Mansure-yi Muhammediye kuruldu. Tahta geçtiği 1808 yılından 1826 yılına kadar esaslı ıslahat yapmayan Padişah Mahmut ciddi ıslahatlara girişti (Akşin, 1985, s. 9-10).

Osmanlı Devletinde ordu ve ayanların durumu böyle iken Gayri Müslim tebaa 19. yüzyıldan itibaren millet olarak ortaya çıkmaya başladı. Gayri Müslimlerin bağımsızlık istekleri merkezin uğraşmak zorunda kalacağı önemli bir hadisedir. Yüzyıllardır devam eden imparatorluk geleneği oluşturan tebaa anlayışının aksi bir durum arz eden millet olma isteği devletin geleceğini zora sokmaktadır. Gayri Müslimleri etkileyen sadece Batı'nın 19. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan ideolojileri değildir. Kapitülasyonlar ile elde ettikleri ticari ayrıcalıklar ile ekonomi olarak kalkınmaya başlama Gayri Müslimler yeni bir ticaret sınıfı olarak ortaya çıkmaya başlamışlardır. Bununla birlikte Gayri Müslimlerin devletten ayrılma, bağımsızlık kazanma istekleri her geçen gün giderek artmıştır. Artan bu isteklere karşılık II. Mahmut İslamcılığa, İslam birliğine ve bu birliği sağlayacak halifelik makamına yönelik politikalar izlemiştir. Fakat Arnavutlar ile Arapların da ayrılık isteklerinin artması, durumun sadece Müslüman – Gayri Müslim arasındaki bir uzlaşmazlık olmadığını ortaya koymaktadır. Müslüman olan Araplar Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanından sonra, Osmanlı Devleti'nin kendilerini koruyamayacağı endişesine kapılmıştır (Küçük, 1985, s. 14-17).

Mısır meselesi bir iç mesele olarak görülse de Osmanlı Devleti çözüm için dış devletlerden yardım istemiştir. Bu iç meselenin çözümü için Avrupalı devletlerden medet umulmuştur. Mısır meselesinin en karışık döneminde Cevdet Paşa'nın tabiriyle "*cirmi küçük, kadri büyük bir zât*" olarak Mustafa Reşit Paşa iç ve dış siyasette etkin bir devlet adamı olarak sürece damga vurmuştur.

1.2. Mustafa Reşit Paşa Dönemi

Koca ve Büyük lakaplarına sahip Mustafa Reşit Paşa 1800 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babasının ölümünün ardından eniştesi Ispartalı Seyit Ali Paşa'nın himayesine girmiştir. Eniştesinin sadareti sırasında onun mühürdarı olmuş ve devlet memuriyetine böylece başlamıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ordu ile birlikte hareket eden Sadrazam Sırrı Paşa maiyetine mühürdar olarak hizmet vermekteydi. Savaşın seyri hakkında hazırladığı raporlarda kullandığı dil ve anlatım ile II. Mahmut'un dikkatini çekmeyi başaran Mustafa Reşit Paşa 1829 Edirne'deki barış görüşmelerine başkatip sıfatıyla dahil oldu. 1830 yılında Reissülküttab Pertev Efendi ile birlikte ikinci katip olarak Mehmet Ali Paşa ile görüşmek üzere Mısır'a gitti. Böylece Mısır meselesi² ile tanışmış oldu. 1832 yılında asaleten amedî olan Mustafa Reşit Paşa Mısır ordusunun Konya'daki galibiyeti üzerine Halil Rıfat Paşa maiyetinde tekrar Mısır'a gitti.

² II. Mahmut Yunan İsyanının bastırılmasında kendisine yardım eden Mehmet Ali Paşaya Mora ve Girit valiliklerinin verilmesini vaat etmiştir fakat Yunanlar bağımsızlıklarını kazanınca Mora elden çıkmıştır. Mehmet Ali Paşa, Mora'nın yerine Suriye Valiliğini istemiş ve II. Mahmut bu isteği geri çevirmiştir. 1828-1829 Osmanlı – Rus Savaşı sırasında Mısır Valisi'nden savaşta yardım talep edilmiş fakat Mehmet Ali Paşa yardıma gelmemiştir. II. Mahmut Mehmet Ali Paşa'yı görevden almak için gönderdiği orduyu, Mehmet Ali Paşa'nın ordusu Suriye'de yenmiş,

1834 yılına gelindiğinde ise Mustafa Reşit Paşa'nın diploması hayatı resmen başlamış oldu. Bu zamana kadar Osmanlı Devleti'nin diplomasisinde ilişkide bulunduğu devletlerde devamlı elçi bulundurma geleneği yoktur. Fakat 19. yüzyıldan itibaren diplomatik ilişkilerin ve faaliyetlerin önem kazanması ve devletin içinde bulunduğu durum devamlı elçiliklerin kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Cezayir'in Fransa tarafından işgal edilmesi, Mısır meselesi ve Ruslarla yapılan Hünkar İskelesi Anlaşması Osmanlı Devleti'ni diplomatik yalnızlığa sürüklemiştir. II. Mahmut Rus tehlikesini yok etmek, Cezayir ve Mısır meselesini çözmek için ve yaptığı reformlara dış destek bulabilmek amacıyla Avrupa'nın başkentlerine devamlı elçilikler açma kararını vermiştir. Reşit Paşa'nın elçi olarak gönderilmesi bu karar üzerinedir. (Kodaman, 1985, s. 71).

Orta elçi sıfatıyla ilk defa 1834 yılında Mustafa Reşit Paşa Paris'e gönderilmiştir. Paris'teki elçilik önemlidir çünkü Fransa tarafından işgal altında olan Cezayir'in bir an önce çözüme kavuşturulması gerekmektedir. İlk diplomatlık görevinde Fransa'yı yakından tanıyan Mustafa Reşit Paşa aynı zamanda 19. yüzyılda diplomasinin hem iç siyasette hem de uluslararası siyasette ne derece önem arz ettiğini kavramıştır. 1835 yılında edindiği izlenimleri bir rapor halinde hazırlayarak II. Mahmut'a sunan Mustafa Reşit Paşa bu sefer büyükelçi sıfatıyla ikinci kez Paris'e gönderilmiştir (Gündüz, 2010, s. 69).

Paris'e birinci ve ikinci gelişinde Mustafa Reşit Paşa Cezayir'in Fransız işgalinden kurtulması ve Mısır meselesinin lehte çözümünün sağlanması için kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır (Kodaman, 1985, s. 71). Fakat ne yazık ki Fransa görevinde iken Cezayir konusunda lehte çözüm elde edememiştir. Paris görevinden sonra 1836 yılında Londra büyükelçiliği görevine getirilen Mustafa Reşit Paşa devletlerarası güç merkezinin Paris'ten ziyade Londra olduğuna kanaat getirmiş ve Osmanlı'nın çözüm bekleyen sorunları için çalışmalara başlamıştır. İngiliz devlet adamlarıyla yaptığı görüşmelerden sonra Cezayir sorunu için İngilizlerden destek alınamasa bile Mısır meselesinde İngiliz hükümetinin desteğinin sağlanabileceğine kanaat getirmiştir (Gündüz, 2010, s. 69). Londra'da kaldığı dönem boyunca Osmanlı'da yapılması gereken reformları kafasında olgunlaştırmıştır. Hariciye Nazırı olarak görevlendirilmek üzere geri çağırıldığında kafasındaki reformları gerçekleştirecek ortamı hazırlamaya girişmiştir (Dönmez, 2011, s. 3). Hariciye Nazırlığı görevinde iken İrlanda'ya bir seyahat düzenleyen Mustafa Reşit Paşa burada yaptığı tetkiklerin ardından İngiltere'nin sanayi merkezlerini gezmiştir (Gündüz, 2010, s. 69). İngiltere'nin iç ve dış politikası ve de parlamentosu hakkında geniş gözlemlerde bulunmuş ve bunu raporlar halinde II. Mahmut'a sunmuştur. Reformları hayata geçirmek için II. Mahmut'un İngilizlere karşı olan ön yargısını gidermeye çalışmıştır. Mustafa Reşit Paşa devlet yönetimi hakkındaki reform düşünceleri ile devletin tepkisinden de kaçamamıştır.

Adana'yı da ele geçiren ordu Kütahya'ya kadar gelmiştir. Devleti ele geçireceğinden Mehmet Ali Paşa ile mücadele etmek için Fransa ve İngiltere'den yardım istendiği halde istenen yardım gelmemiş bunu üzerine Rusya'dan yardım talep edilmiştir. Rusya yardım için donanmasını İstanbul'a göndermiştir. Rusya ile Osmanlı Devleti'nin yakınlaşmasının Rusların sıcak denizlere inmesini kolaylaştıracağını düşünen İngiltere ve Fransa, Mısır meselesinin çözümü için devreye girerek Rusları uzaklaştırmak istediler. Mehmet Ali Paşa'ya baskı yaparak bir anlaşmaya varmaya çalıştılar ve 1833 yılında Kütahya Antlaşması imzalandı. Antlaşma yapılmış olsa dahi II. Mahmut Mehmet Ali Paşa'nın her an için tehdit olduğunu düşünmektedir. İngiltere ve Fransa her ne kadar Kütahya Antlaşmasının imzalanmasına vesile olsalar da II. Mahmut Mısır meselesi için Rusya'yı güvenilir bir müttefik olarak görmektedir ve "boğazlar sorunu"nu başlatacak olan Hünkar İskelesi Antlaşması imzalanmıştır.

Mustafa Reşit Paşa'nın hariciye nazırlığı esnasında 1838 yılında İngiltere ile ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın ikinci maddesine göre Osmanlı topraklarında yed-i vahid yani tekel usulü kaldırılıyor ve İngiliz tebaasına ticari serbestlik veriliyordu. Bu anlaşmaya göre malların mültezimler tarafından belirlenen fiyata satın alınması mecburiyeti ortadan kaldırılarak İngiliz tüccarlar her türlü malı ülkeden çıkarma hakkına sahip olmaktadır. Mustafa Reşit Paşa bu anlaşma ile İngiltere'yi dış siyasette ve özellikle Mısır meselesinde Osmanlı Devleti'nin yanına çekmek istemiştir (Kuran, İslam Ansiklopedisi, 1970, s. 701).

Yed-i vahit usulünün terk edilmesini kolaylaştıracak bir mantık kurulmuştu. Mehmet Ali Paşa'nın donanma ve ordusunun dayandığı kaynak yed-i vahit sisteminden elde edilen kâr idi. Eğer Osmanlı Devleti yed-i vahit usulünü kaldırırca, devletin bir vilayeti olması bakımından Mısır'da da yeni hükümler yürürlüğe gireceğinden Mehmet Ali Paşa'nın ordusunu besleyen kaynaklar tükenecek ve Mısır meselesi bir tehdit olmaktan çıkacaktı. Gerçekten de bir süre sonra Mısır büyük bir mali darlığa düşmüştür. Fakat bu mali sıkıntılar sadece Mısır'a özgü kalmayıp, Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerinde de yaşanacaktır (Kütükoğlu, 2013, s. 130-132).

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki iktisadi ilişkiler Balta Limanı Antlaşması ile yeni bir boyut kazanırken iç siyasette de hareketlilikler devam etmektedir. II. Mahmut'un Mustafa Reşit Paşa'ya güveni vardır, devlet işlerine dair fikirlerini kendisine iletmesi için izin vermiştir (Kaynar, 1991, s. 100). Hatta onu muhaliflerine karşı koruduğu da olmuştur. Reşit Paşa, padişahın Dâr-ı Şûrâ-yı Babî'î'de Tanzimât-ı Hayriyye'nin esaslarını belirlemek için izin aldı (Dönmez, 2011, s. 3). Tanzimat fikrinin hayata geçirilmesi için bir dizi çalışma başlattı. İdari ve mali reformlar için Gelibolu ve Bursa Sancakları'nda arazi ve nüfus sayımı yaptırdı. Mal gaspı ve rüşveti yasaklayan fermanlar yayınlattı, ekonomik gelişmenin sağlanması için tarım, sanayi ve ticaret uzmanlarından oluşan bir komite kurdurdu (Ata, 2014, s. 161). Özellikle tebaa arasında eşitliğin sağlanmasını için padişahı bu konuda teşvik etti (Kaynar, 1991, s. 99).

Mustafa Reşit Paşa'nın diğer faaliyeti ise Amedi Odasının artan iş yükünü azaltmak için ikiye ayrılması için yaptığı çalışmadır. O zamana kadar hem iç işleri hem dış işleri tek bir kalem tarafından yürütülmektedir. Ancak giderek karmaşıklaşan devletlerarası ilişkiler ve iç işleri tek bir kalemden yönetilmeyecek kadar yoğunlaşmıştır. Mustafa Reşit Paşa'nın teklifi sonucu Maruzat-ı Dahiliyye ve Maruzat-ı Hariciye şeklinde Amedi odası bünyesinde iki memuriyet kurulmuştur (Süha, 1999).

Tanzimat'ın hayata geçirilmesi için çalışmalar devam ederken yapılacak yeniliklerin padişahın otoritesini sarsacağı düşüncesi ile II. Mahmut Tanzimat fikrinden vazgeçmiş ve Mustafa Reşit Paşa Londra büyükelçiliğine görevlendirilmiştir ve böylece İstanbul'dan uzaklaşması amaçlanmıştır. Hariciye nazırlığı uhdesinde kalmak üzere ikinci Londra Büyükelçiliği döneminde Mustafa Reşit Paşa'dan beklenen İngiltere ile Mehmet Ali Paşa aleyhine bir anlaşma imzalanmasını sağlamasıdır. Fakat anlaşma imzalanamamış, İngiltere'den bazı vaatler alınmıştır (Kuran, İslam Ansiklopedisi, 1970, s. 702).

İngiltere'de Mısır meselesinin halline yönelik aldığı bir dizi vaatler Mustafa Reşit Paşa'yı Fransa'ya yöneltmiş ve Fransız kamuoyunu da Osmanlı Devleti'nin yanına çekmek için Paris'te çalışmalar yapılması gerektiği düşüncesine sevk etmiştir.

Mustafa Reşit Paşa Paris'e gitmişti fakat bu sırada Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa arasında bir savaş daha başlamıştı. Daha önce yapılan Kütahya Anlaşması ne Mehmet Ali Paşa'yı ne de II.

Mahmut'u sulhun devamlılığı konusunda tatmin etmemekte idi. Mehmet Ali Paşa Mısır'ın bağımsızlığı için diğer devletlerle görüşmeler yapıyor kamuoyunu kendi lehine çevirmek için diplomatik faaliyetlerini sürdürüyordu ve Osmanlı ayanlarını devlete karşı isyan çıkarmaları için teşvik ediyordu. II. Mahmut, 1839 yılına gelindiğinde ordusunu Mehmet Ali Paşa'ya karşı Hizip'e gönderdi, savaş sonucunda Mehmet Ali Paşa galip oldu. Savaş sonucunu öğrenmeden II. Mahmut ölünce yerine oğlu Abdülmecit padişah oldu (Armaoğlu, 1997, s. 210).

Paris'te bir süre kalan Mustafa Reşit Paşa tekrar Londra'ya dönmüş hazırladığı memorandumunu Lord Palmerston'a göndermiştir. Memorandum II. Mahmut'un ölümünden sonra hazırlanmıştır. Memorandum genel olarak Tanzimat'ta yer alan ilkeleri içermektedir. Mustafa Reşit Paşa, padişahın ölmüş olmasının verdiği cesaretle padişaha karşı beslediği duyguları açıklayarak bir anlamda tenkit etmiştir. II. Mahmut'un yaptığı ıslahatları gösteriş için yapılan etrafındaki dalkavukları memnun etmekten öte amacı olmayan, içleri boş girişimler olarak nitelemiştir. Padişahın masum insanları öldüren bir despot olduğunu savunmuştur. Osmanlı Devleti'nde can ve mal güvenliğinin sağlanması, adil yargılamanın yapılması için reformların gerekliliğini ifade etmiştir. Özellikle Kütahya Anlaşması sırasında Adana muhassıllığının Mehmet Ali Paşa'nı oğluna verilmesinde sorumlu olarak gördüğü Mustafa Reşit Paşa'ya karşı II. Mahmut'un duyduğu öfke neredeyse Reşit Paşa'nın ölümüne sebep olacaktı. Yine çok sevdiği Pertev Paşa'nın idamı Mustafa Reşit Paşa'nın mal, can ve itibar güvencesine verdiği önemin artmasında önemli bir etken olmuştur (Dönmez, 2011, s. 6).

Reşit Paşa devletin devam eden yapısı ve haliyle istikbalinin olmadığını, halkın kendi kendini medenileştiremeyeceğini, bunun ancak padişahın iradesiyle mümkün olduğunu, bunun içinde Avrupalı devletlerin padişahı ıslahatın gerekli olduğu yönünde baskı yapmalarının ve padişahın izleyeceği yolu ona göstermeleri gerektiğini düşünmektedir (Kodaman, 1985, s. 74). Mustafa Reşit Paşa Avrupa'dan ayrılırken kafasındaki Tanzimat'ın tatbikinde Avrupalı devletlerin desteğinin gerekli olduğuna inancı tamdır. Reşit Paşa'ya göre Mısır meselesinin çözümünü Tanzimat sağlayacak güçtedir. Öncelikle öldürme, zehirleme ve mallara zorla el koyma gibi kötü uygulamaların ortadan kaldırılması gerekir. Böylece mal ve can güvenliğinin tehlikede olduğunu düşünen tebaanın hakları güvenceye alınarak, tebaanın devlete ısındırılması sağlanacaktır. Devleti ile sorunu olmayan tebaa isyan çıkarmayacaktır. Bunun için genel hukuk kurallarının tespit edilip Osmanlı Devleti'nde varlığının tesis edilmesi, kanun ve nizama dayalı Avrupalı bir idare tarzının hayata geçirilmesi gerekmektedir. Devletin yaptığı icraatların dayandığı kaideler endişeye yer bırakmadığı için Avrupa kamuoyunun güveni sağlanacak ve Osmanlı Devleti uluslararası ilişkilerde yalnız kalmayacaktır (Süha, 1999).

Reform sürecinde Avrupalı devletlerden destek bekleyen Mustafa Reşit Paşa, Hıristiyan tebaanın haraç altında ezildiğini, horlandığını ve reayanın isyan ettiğini belirterek Avrupalı devletleri Hıristiyan reaya üzerindeki baskı ve adil vergi dağılımı için sesini çıkarmaya davet etmektedir. Böylece Avrupa reform sürecine dahil olacak, kurulan bu temasla Avrupa'nın medeniyeti alınacaktır. Örneğin adil vergi sistemi Avrupa'nın baskısıyla Hıristiyanlar arasında yerleşirse bir süre sonra Müslümanlar arasında da yaygınlaşacak ve devlet reform yolunda önemli bir yol kat etmiş olacaktır (Kodaman, 1985, s. 73).

Mustafa Reşit Paşa'ya göre bir diğer husus, Avrupa barışı için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve istiklali şarttır. Osmanlı Devleti'ni tehdit eden her türlü hareket, ayrılıkçılık ve Rusya etkeni

özellikle Fransa ve İngiltere'nin menfaatlerine aykırılık teşkil edecektir. Avrupalı devletler Osmanlı Devleti'nin lehinde hareket ederse ve Osmanlı Devleti'nin muhafazasını sağlarsa onları da ilgilendiren Mısır, Cezayir sorunları da çözüme kavuşturulacaktır. Mustafa Reşit Paşa böyle düşünerek batılı devletlerin Osmanlı toprakları üzerinde ki zıt menfaatlerin arasında bir denge kurularak, devlet üzerindeki baskıların veya üstünlük iddialarının önlenmesini sağlamak istemektedir (Kodaman, 1985, s. 73).

Mustafa Reşit Paşa Abdülmecit'in saltanatını tebrik etmek için 1839 yılında İstanbul'a döndü. Mısır meselesi can sıkıcı boyuttadır. Mehmet Ali Paşa İstanbul'dan giden heyetle görüşmeyi reddetmiş ve elinde bulunan toprakların kendisinde kalması gerektiğini savunmuştur. Osmanlı Devleti için bir an önce Mehmet Ali Paşa sorununu çözüme kavuşturulmalıdır. (Süha, 1999).

Genç padişah, Mustafa Reşit Paşa'ya karşı mültefit davranıyor, fikirlerine kıymet veriyordu. Paşanın uzun yıllar Avrupa'da bulunmuş olması, siyasi meselelere herkesten fazla vakıf olması diğer devlet adamlarıyla aralarındaki farkı hemen gösteriyordu. Böylece nüfuzu ve kıymeti artmıştı. Padişahın, Reşit Paşa'nın ikna edici sözleri ve doğru tespitlerinin de etkisiyle Tanzimat fikirlerini kabul etmesi kolay olmuştu (Kaynar, 1991, s. 167).

1.3. Tanzimat'ın İlan Edilmesi

Tanzimat Fermanı Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa tarafından kaleme alınmış ve 3 Kasım 1839 Pazar günü hazır bulunan devlet elçilerine, devlet ricaline ve tebaaya okunmuştur. Tanzimat'tan beklenen Osmanlı Devleti'ni eski kudreti ve refahına kavuşturmadır. Osmanlı Devleti padişah ve halife otoritesi üstüne kurulmuş idi. Devlet aynı temel üzerinde devam edecekti fakat yeni idari ıslahat ve düzenleme yapılmak isteniyordu. Tanzimat hareketi isnat edeceği bir kuvvet oluşturmak için, birbirleriyle aynı padişahın tebaası olmaktan başka ortak noktası olmayan halk kütlelerini, siyasi haklardan mahrum bir takım hukuki teminat ve esaslar etrafında birleştirmeye çalışmıştır (Kaynar, 1991, s. 171). Fermanın esasını tebaa ve devlet arasındaki ilişkinin prensipleri, amme kudretinin kullanılma tarzına ilişkin hükümler oluşturmaktadır. Fermana belirtilen esaslara uymaya söz veren padişah, kendi iradesiyle kendi yetkilerini kısıtlamaktadır ve icraatında aşamayacağı sınırları çizmektedir (Abadan, 1940, s. 34). Ferman genel olarak, dini esaslara göre kurulup büyüyen Osmanlı Devleti'nin, padişahın otoritesini sınırlayan ve şeriat yerine çağının fikrini yansıtan bir hukuk anlayışını benimsemekteydi. Müslüman ile Gayri Müslim eşit sayılıyordu. Tüm tebaanın hukuk, askerlik ve vergilendirmede fark gözetmeksizin aynı şartlarda olduğu kabul ediliyordu (Kuran, 2000, s. 85).

Tanzimat Fermanı önceki reform ve ıslahatların genişletilmiş halidir ve Avrupa standartlarını hedef kabul etmektedir. Bu ferman ile daha önceden Hıristiyanlara tanınan haklar bütün halka tanınarak bir ayrıcalık olmaktan çıkmakta ve ırk, din, mezhep ayrıcalığı gözetmeksizin hukuki eşitliği temin eden bir anlam kazanmaktadır. Batılı devletlere göre ferman bir hukuk reformu olarak kabul edilmekte ve Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki ahengi yakalayacak bir adım olarak görülmektedir (Gündüz, 2010, s. 70).

Tanzimat Fermanı'nın ilanından beklenen Avrupa kamuoyunun güvenini sağlayarak Osmanlı Devleti'nin denge unsuru olarak varlığının korumasının gerekli olduğunu kabul ettirmektir (Süha, 1999). Gerçekten de fermanın ilanından sonra İngiliz ve Fransız basınında Tanzimat'ın lehinde yazılar çıkmıştır (Kaynar, 1991, s. 186).

Tanzimat'ın ilanının birinci yılında fermanın kuralları tatbika çalışılırken diğer taraftan da Mısır meselesinin çözümü için çalışmalar sürüyordu (Kaynar, 1991, s. 317). Tanzimat'ın ilanından sonra İngiltere'nin beğenisini kazanan Mustafa Reşit Paşa, Mısır meselesini Avrupa sorunu haline getirerek İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yanında hareket etmesini sağlamıştır (Gündüz, 2010, s. 71).

15 Temmuz 1840'da Rusya Prusya, Avusturya ve İngiltere arasında imzalanan Londra Anlaşması ile Mısır Ayanlığı Mehmet Ali Paşa'ya irsen bırakılmıştır. Akka Valiliği ve sınırları belirlenmiş olan Suriye Valiliği Mehmet Ali Paşa hayatta olduğu sürece ona verilecek fakat çocuklarına miras kalamayacaktır. Osmanlı Devleti'nin imzaladığı bütün anlaşmalar bu topraklarda da geçerli olacak ve toplanan vergiler padişah adına toplanacaktır. Toplanan vergilerin dörtte biri İstanbul'a gönderilecektir. Böylece yıllardır devam eden Mısır meselesi çözülmüştür (Armaoğlu, 1997, s. 215).

Mısır meselesinin çözümü için anlaşmalar devam ederken, Mehmet Ali Paşa yıllık seksen bin kese verginin azaltılması isteğine Reşit Paşa tarafından karşı çıkmıştır. Reşit Paşa'nın bu tutumunun anlaşmayı zorlaştırılacağından duyulan endişe, Paşa'nın dışişleri bakanlığından azline neden olmuştur (Kaynar, 1991, s. 380).

Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat'ın ilan edilmesinden sonraki görevlerine bakınca yine aktif bir görev hayatının olduğu anlaşılmaktadır. Hariciye nazırlığından azledilince 1841 yılında dördüncü kez Paris büyükelçisi olarak atanan Reşit 1843 yılında bir kez daha Paris'e büyük elçi olarak atanmıştır. Paris'teki son iki görevinde Lübnan meselesiyle ilgilenmiştir. 1845 yılında tekrar hariciye nazırlığına getirilen Mustafa Reşit Paşa, 1846 yılında sadrazam olarak görevlendirilir. Karma ticaret mahkemeleri, ilk- orta öğretimin düzenlenmesi amacıyla Mekatib-i Umumiye Nezareti, rüştiyeler, Hazine-i Evrak Nezaretinin açılması sadrazamlığı sırasındaki yeniliklerdir.. Ayrıca Osmanlı topraklarında işkence yasaklanmıştır. Mustafa Reşit Paşa muhaliflerinin cumhuriyetçi suçlamaları karşısında sadrazamlıktan azledilir. Meclis-i Aliye'de memuriyete devam eden Reşit Paşa 1848 yılında esir ticaretini yasaklayan resmi yazıya imzasını koymuştur. Bir başka icraatı Avusturya ve Rusya'ya karşı ayaklanan Leh ve Macar Mültecileri koruyarak, Rus Çarını ikna ederek İngiltere ve Fransa'da bir kez daha olumlu izlenim bırakmıştır. 1851 yılında akademik çalışma ve ilmi faaliyetler için Encümen-i Daniş'i kurdurur. Meclis-i Vala reisliğine getirilen Reşit Paşa sadrazamlığa tekrar atanır. Muhalifleriyle anlaşamaması sonucu azledilerek, bir kez daha Hariciye Nazırlığına getirilir. 1854 yılında dördüncü kez sadrazam olur, "Meclis-i Ali-yi Tanzimat"ı kurarak Tanzimat ilkelerini hayata geçirmek için çalışır. 1858 yılındaki vefatına kadar Reşit Paşa iki kez daha sadrazamlık görevine tayin olur (Süha, 1999).

Görüldüğü gibi Mustafa Reşit Paşa meslek hayatını çeşitli devlet kademelerinde geçirmiştir. Sadrazam, vali(Edirne valiliği teklifini kabul etmemiştir), büyükelçi, hariciye nazırlığı görevlerini tekrar tekrar ifa etmiştir. Meslek hayatında çeşitli kademelerde bulunmak 19.yüzyıl Osmanlı yüksek bürokrasinin genel bir özelliğidir bürokratlar her görevde devlet yönetimini etkileyici bir güçtedir (Ortaylı, 2014, s. 425). Reşit Paşa'da döneminin bürokratıdır ve yaptığı görevlerle o dönemi yansıtmaktadır.

1.4. Mustafa Reşit Paşa'nın Analizi

1834 yılında Paris'e elçi olarak gittiği günden itibaren Mustafa Reşit Paşa Avrupa'da geçirdiği zaman diliminde dil öğrenmiş, üst düzey devlet adamlarıyla dostluğunu geliştirmiştir. Devletin içinde bulunduğu durumu, sorunları ve çözümlerini düşünmüştür. Avrupa devletlerinin askeri ve ekonomik

yönetimleri başta olmak üzere yönetim yapılarını, kültürel ve sanatsal faaliyetlerini gözlemleyerek, Osmanlı Devleti'nin vaziyetinin ıslahı için çareler aramıştır. Avrupa'da kullanılan anlamlarıyla, medeniyet, hürriyet, diplomasi, insanlık kavramlarını tanımıştır (Dönmez, 2011, s. 3). Bu kavramların Avrupa'ya özgü olamayacağını Osmanlı topraklarında da tatbikinin mümkün olduğuna inanmıştır.

Osmanlı kurumlarının Avrupa tarzında düzenlenmesi gerektiği fikrine sahip olan Reşit Paşa kendinden sonraki ıslahatçı nesillerin öncüsü kabul edilmelidir. Reformları hayata geçirebilmek için kendisine destek verecek bir aydınlar zümresi ve elverişli bir toplumsal yapı henüz mevcut değildir. Tanzimat'ın ilanı sırasında kendisine destek veren Ali Efendi ve Sadık Rıfat gibi devlet erkani haricinde, İngilizlerin desteğini gören Reşit Paşa bir de genç padişahın zaman zaman iltifatından nasiplenmiştir. Reformları hayata geçirirken Bab-ı Ali bürokrasisini güçlendirerek kendisine ve reformlara destek bulmaya çalışmıştır (Gündüz, 2010, s. 74).

Osmanlı devletine modern anlamda diplomasiyi ilk getiren kişi olarak Mustafa Reşit Paşa bürokrasiyi güçlendirerek yeni bir anlayışın başlamasına da ön ayak olmuştur. Mustafa Reşit Paşa Tanzimat'tan sonra örneğine bolca rastlanacak olan yeni bir devlet adamıdır. Reşit Paşa kariyer yapma geleneğini de değiştirmiştir. Önceden nüfuzlu paşaların himayesine girip, oradan yükselirken Reşit Paşa ile birlikte yabancı bir devletin himayesine girip kariyer yapma geleneği başlamıştır (Avcıoğlu, 1968, s. 58). Kendi yetiştirdiği, Cevdet Paşa, Ali ve Fuat Paşalar Tanzimat dönemi ile birlikte yeni bir zümrenin, bürokratik aydın zümrenin ilk temsilcileri olmuşlardır. Padişahın da onayını alarak devletin sahibi ve onu ıslah edeceği anlayışına sahip bu zümrenin en dikkat çeken özellikleri ise elitist ve otoriter olmasıdır. Bu zümre Avrupa'nın dillerini bilen ve orada yaşamının vermiş olduğu tecrübeyle Osmanlı Devleti'ni eski gücüne kavuşturabilecek kudreti kendisinde görmekteydi. Devlet idaresinin küçük seçkinci zümre tarafından idare edilmesi gerektiği anlayışı hem halka hem de devlet içindeki diğer yönetici sınıflara karşı kullanılmıştır ve merkezleşme ve otoriterleşmeye sebep olan icraatlar içindedir. (Okumuş, 2003, s. 26-27).

Ziya Paşa'nın Mustafa Reşit Paşa'ya yönelik eleştirisi bir anlamda seçkinci zümrenin halini yansıtmaktadır. Ziya Paşa'ya göre Tanzimat bir çaredir fakat uygulamada hatalarla doludur. Çünkü Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat'ı ilan ederken ve uygularken kendi şöhretinin peşindedir. Bu durum devleti iyileştirmeye çalışırken temelden sarsılmasına neden olmuştur. Ziya Paşa'ya göre, Reşit Paşa'nın her konuyu kendi varlığıyla bütünleştirmesi halkın tepkisini çekmiştir. Tanzimat'ta ilan edilen konular ilk defa Reşit Paşa tarafından öğrenilmiş ve öğretilmiş gibi sunulması halkın tepkisine neden olmuştur (Sağlık, s. 228-229). Ziya Paşa'nın Reşit Paşa hakkındaki eleştirisine benzer bir eleştiriyi Fransız Elçi Pontois de yapmaktadır. Reşit Paşa'nın yükselme ve kendini gösterme hevesine kapıldığını ifade ederek, biraz övülür ve pohpohlanırsa küçük tavizler verilerek ondan her şeyin elde edilebileceğini belirtmektedir (Kodaman, 1985, s. 75).

Aydın bürokratik zümre yeni bir bakış açısına sahipse de kendi içinde muhalifler olmuştur. Örnek olarak Mustafa Reşit Paşa ile öğrencileri olan Ali ve Fuat Paşalar arasındaki ilişkilerin zaman zaman gerildiği bilinmektedir. Mustafa Reşit Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesinden sonra Ali Paşa'nın sadrazamlığa, Fuat Paşa'nın ise dışişleri bakanlığına atanması aralarının iyice bozulmasına neden olmuştur. Her durumda birbirlerine galip gelmek isteyen Reşit Paşa ve talebeleri arasında bir mücadele başlamış ve her türlü durumda birbirlerini mağlup etmeye çalışmışlardır. Öyle ki İngiliz politikasına yakın duran Reşit

Paşa'ya muhalif olan Ali ve Fuat Paşalar Fransa'ya yakınlaşmışlardır. Bu durum en çok İngiltere ve Fransa'nın işine yaramıştır (Gündüz, 2010, s. 74-75).

Mustafa Reşit Paşa İngiliz politikasına daha yakındı ve batılılaşmayı çok istiyordu, devletin kurtuluşunun tek çaresi olarak görüyordu. Avrupalı devletlerde fazla görüşüyor olması, modernleşme üzerindeki ısrarlı tutumu ve icraatları nedeniyle dine düşkün olmayan birisi olarak görülmekteydi (Karlancı, 2017, s. 270).

Ziya Paşa'da bu noktada da Reşit Paşa'yı eleştirmektedir. Ziya Paşa'ya göre Tanzimat ile birlikte devlet içinde bulunduğu tehlikeden kurtulmuştur ve bunun için çareyi Mustafa Reşit Paşa getirmiştir. Fakat devletin durumunu iyileştirmek için şeriat dışından çözüm aramak büyük bir hatadır ve bunun sorumlusu Reşit Paşa'dır. Her ne kadar dürüst, iyi niyetli ve cesur olsa da şeriatın dışında çare aradığı için alınca sürülen leke ebediyen silinmeyecektir (Sağlık, s. 228).

Mustafa Reşit Paşa'nın yönünün Avrupa'ya dönmelerini Fransız Dışişleri Bakanı Monsieur Guizot ise ona muhalif olanlardan farklı şekilde değerlendiriyordu. Guizot'a göre Reşit Paşa Avrupa medeniyetinin bazı kural ve şartları Osmanlı Devleti'ne getirmek istemektedir. Avrupa medeniyetini, Müslüman adetlerinden daha çok sevdiği için değil, Avrupa siyasetinde padişaha ve memleketine yer ve değer kazandırmak için istemektedir. Osmanlı Devleti'ni Avrupa'da tutabilmek için Avrupa devletlerinin Osmanlı'dan memnun olmasının temin edilmesi gerektiğine inanmaktadır. Hıristiyan tebaaya verilecek hak ve hürriyetler ile Müslim ve Gayri Müslim arasında barışın temin edileceğini düşünmektedir (Kodaman, 1985, s. 74). Fakat Guizot'a göre Reşit Paşa'nın ıslahatta başarılı olması zordur. Guizot'a göre Mustafa Reşit Paşa'da ıslahatçılık için en önemli özellik eksiktir. Eksik olan Mustafa Reşit Paşa'nın yeterince Türklüğe sahip olmamasıdır. O daha çok Avrupalı bir diplomat gibidir. Reşit Paşa bu tür eleştirilere "...*Ben ne İngilizim, ne Fransızım, ne Rusum, ne Avusturyalıyım. Ben Türküm, Türk'ten başka bir şey değilim. Kendisini padişahına, ülkesine, milletine adanmış bir Türküm. Vezir olmayı kabul ederek görevinin büyüklüğünü idrak eden ve bıkmadan bu görevi tamamlamaya azmeden bir Türküm...*" (Kodaman, 1985, s. 75) diyerek karşılık vermiştir.

Mustafa Reşit Paşa'nın bir anlamda öğrencisi olan Cevdet Paşa, ondan, büyük meseleleri çözerek kendini kanıtlamış, büyük bir üne sahip devlet adamı ve doğru bildiğini çekinmeden söyleyen, alicenap, sui istimalden kaçınan bir kişilik olarak bahsetmekte ve aşırı bir İngiliz taraftarı olduğunu belirtmektedir (Cevdet Paşa, 1953,1980).

Cevdet Paşa ve daha nicelerinin Reşit Paşa'yı İngilizlerle kurduğu ilişki nedeniyle eleştiriyor olması bugün de canlılığını koruyan bir tartışmadır. Fakat Mustafa Reşit Paşa'nın kurduğu ilişkinin temelini Osmanlı Devleti'nin menfaatleri oluşturduğu fikrine sahip düşünürler de mevcuttur. Örnek olarak Cavit Baysun, Reşit Paşa için Türk milletinin en iyi yetişen evlatlarından biri olduğunu belirtmekte, idarede ve siyasetteki becerisini ıslahatları yaparken de gösterdiğini, azimli ve karalı bir kişiliğe sahip olduğunu belirtmektedir. İngilizlerle kurduğu samimiyetin sebebini ise, İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne yardım etmek istediklerini anlamış olmasına bağlamaktadır (Baysun, 1940).

Mustafa Reşit Paşa'yı takdir edenlerden biri de Birsal'dır. Ona göre, 1839 yılında ilan edilen Tanzimat'ın baş mimarı olan Reşit Paşa, öngörüsüyle ve elçilik zamanlarında yaptığı gözlemleriyle devleti tehdit eden unsurları saptamış, Mısır meselesini uluslararası bir mesele haline getirerek çözümlenmesini Osmanlı

için lehte bir hareket olacağını ve bunun için de Avrupa'nın güvenini kazanmanın önemini kavramıştır. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın liberal fikirleriyle Avrupa'dan kazandığı desteği, Tanzimat ile ortadan kaldırmak istemektedir. Sonuç olarak bunda da başarılı olmuştur. Avrupa'ya Osmanlı'nın devletlerarası dengeyi sağlayacak unsur olduğunu ve Osmanlı'nın devamının kendi akıbetleri için önemli olduğunu izah edebilmiştir. (Birsell, 1940, s. 665). Dolayısıyla Reşit Paşa'yı İngiltere'yle yakın ilişkiye sevk eden İngiltere'den etkilenmek değil, İngiltere'yi etkilemektir (Özdemir, Çiydem, & Aktaş, 2014, s. 331).

Yavuz Abadan'a göre Tanzimat'ın en önemli meselesi devleti güçlendirmektir. Reşit Paşa'da buna hizmet etmiş bir bürokrattır. 19.yüzyıldan itibaren askeri- teokratik yapı sarsılmaya başlamıştır. Avrupa'da meydana gelen milliyetçi ayaklanmalar ve sanayileşmeden Osmanlı toprakları da nasibini almaktadır. Daha önceden verilen kapitülasyonlar nedeniyle yabancıların Osmanlı Devleti'nde nüfuzu artmıştır. Yabancı devletler ekonomik nüfuzlarını kullanarak başkaca siyasi emellerle Osmanlı Devletinin tebaası olan Gayri-Müslimlerin himayelerini üstlenmeye çalışmaktadır. Böyle bir ortamda yabancıların etkisini ve nüfuzunu engelleyecek, yok edecek merkezde güçlü bir yapının oluşturulması gerekmektedir. Tanzimat'ın ilk amacı budur. Dolayısıyla Reşit Paşa'nın da amacı budur. Eğer halkta devletin içinde bulunduğu duruma karşı bir tepki gelişmiş olsaydı yani fikri bir altyapı olsaydı o zaman Tanzimat yerine sosyal, siyasi ve fikri alanda yeni bir hayatı ortaya koyan gerçek bir inkılap gerçekleştirilirdi. Fakat halkın tepki göstermemesi, toplumsal, siyasal ve yönetsel alandaki değişimlerin olması zorunluluğunu gidermediği gibi daha da şiddetlendirmekte idi. Bu zaruriyeti görüp, giderilmesi için çalışanlardan biri de Mustafa Reşit Paşa'dır. Reşit Paşa'nın bu çabası Tanzimat ile isminin özdeşleşmesine neden olmuştur. (Abadan, 1940, s. 34-35). Bu ifadelerden hareketle Tanzimat'a yöneltilen eleştiriler Mustafa Reşit Paşa'ya da sirayet etmektedir.

Mustafa Reşit Paşa'nın İngiliz siyasetinden ve siyasetçilerinden etkilenerek ve onların telkinleri neticesinde Tanzimat'ın ilanında ısrarcı olduğu düşüncesi, Tanzimat'ın ruhunun ve Mustafa Reşit Paşa'nın niyetinin anlaşılmasına neden olmaktadır. İslah çalışmaları II. Selim zamanından itibaren her zaman devletin gündemini meşgul eden bir mesele olmuştur. Hatta II. Mahmut'un da amacı 1838 yılında Tanzimat-ı Hayriyye'yi ilan etmektir. Dolayısıyla Tanzimat fikri kısa sürede ortaya çıkan ve Reşit Paşa'nın çıkardığı bir mesele değildir.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Nitel çalışma yöntemlerinden doküman incelemesi metodu ile Tanzimat Fermanı ve Mustafa Reşit Paşa üzerine yazılmış birden fazla kaynak ve farklı zamanlara ait üretilmiş makale ve kitaplardan elde edilen bilgiler bir bütünlük dahilinde incelenmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı öncesi durumu ve devleti yenilgilerden kurtarmak için daha önce askeri alanda yapılan yenilikler incelenmiş ve Tanzimat Fermanı'nın ilanına giden süreçteki hakim olan hava anlaşılmaya çalışılmıştır. Mustafa Reşit Paşa'nın çalışma hayatına dair noktalar üzerinde durulmuştur. Mustafa Reşit Paşa ile bütüleşen Tanzimat Fermanı'nın ilanındaki amaç, Mısır meselesi üzerinden neden ve sonuçları ile ortaya konulmuştur.

3. BULGULAR

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinin nedeni olarak genellikle kabul edilen “batılıların Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarını engelleme, batıya hoş görünmek ya da taklit etmek” anlayışının Mustafa Reşit Paşa'nın düşüncesi, vazifesi ve diğer devletlerle olan ilişkileri incelendiğinde gerçeği tamamiyle yansıtmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Tanzimat'ın ilanından Reşit Paşa'nın beklentisi, Avrupa devletleriyle Osmanlı Devleti arasında ittifak kurmaktır. İttifak kuran devletler arasında güç olarak eşitlik söz konusu ise, Osmanlı Devleti'nin de, Avrupa'nın o günkü koşullarına sahip olduğunu ve Avrupa'dan geri olmadığını Avrupalı devletlere kabul ettirmek, olarak Tanzimat Fermanı'nı yorumlamak gerekir. Tanzimat'ın gayesi olan Mısır meselesi de, öngörüldüğü gibi uluslararası bir sorun olarak çözüme kavuşturulmuş ve Osmanlı Devleti bu meselenin çözümü için askeri ve mali kaynaklarını daha fazla harcamadan nihai bir sonuca ulaştırılmıştır. Mısır meselesinin çözülmesi diğer ayanların da isyan etmesini önlemiş, caydırıcı bir etki yaratmıştır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Mustafa Reşit Paşa Tanzimat ile adını birleştirmiş ve etkili bir devlet adamı olarak tarihteki yerini almıştır. Ömrünün uzun yıllarını devletin iç ve dış işlerinde vazife yaparak geçirmiştir. Aktif bir görev hayatı olmuştur. Neredeyse hiç boş vakti yoktur ve hep üst düzey devlet hizmetlerinde yer almıştır. Avrupa'da bulunduğu yıllarda Avrupa'yı tanımış, kamuoyunun ve diplomasinin gücünü anlamıştır. Yaşadığı dönem hiç de huzurlu bir dönem değildir. Çekişmelerin - muhaliflerin olduğu, devletin var olma mücadelesi verdiği bir dönemde yaşamış ve dönemini etkilemiş bir bürokrat olarak Reşit Paşa birçok yeniliği hayata geçirerek yeni bir dönemin öncüsü olmuştur.

Döneminde ve sonrasında destekleyenleri ve aleyhtarları olsa da, döneminin diğer devlet adamları gibi Mustafa Reşit Paşa'nın kafasında devleti kurtarma fikri vardır. Soruna isabetli teşhisler koymuş ve bunu yetkili makamla -padişahla- görüşmekten geri durmayarak hayata geçirilmesini sağlamıştır. Zamanın ruhunu kavramış ve Tanzimat'a inanmıştır. Tanzimat'ı mümkün olan en iyi yol olarak görmüştür.

Avrupa'yı gören ve zamanın fikirlerini öğrenen Reşit Paşa'nın Tanzimat'ın ilanında ve azınlık hakları noktasında İngiltere'den istediği yardım, liberal fikirlerin Osmanlı topraklarında hayat bulmasını sağlamak içindir. Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat'a kaleme aldığı can, mal, namus güvenliğini garanti altına alma ilkeleri ve liberal görüşleri mültecileri geri vermemek noktasında sergilediği tavırla bütünlük arz etmektedir. Dolayısıyla liberal ilkeler sadece kağıt üzerinde değil, Reşit Paşa'nın fikir dünyasında da karşılığı olan bir durumdur.

Mustafa Reşit Paşa'nın hayatı, fikirleri neredeyse Tanzimat döneminin okunmasıyla anlaşılabilir haldedir. Diğer bir ifade ile Tanzimat'ın ruhunu anlamak için Reşit Paşa'nın fikirlerini ve beklentilerini anlamak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan, Y. (1940). Tanzimat Ferman'ının Tahlili. Tanzimat- Yüzüncü Yıl Münasebetiyle (s. 31-58). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Akşin, S. (1985). 1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Durumu. Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri (s. 5-12). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Armaoğlu, F. (1997). 19. yüzyıl Siyasi Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ata, R. (2014). Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat. Mütefekkir- Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi(1), 159-192.
- Avcıoğlu, D. (1968). Türkiye'nin Düzeni. Ankara.
- Baysun, C. (1940). Mustafa Reşit Paşa. Tanzimat- Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle (s. 723-746). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Birsel, C. (1940). Tanzimat'ın Harici Siyaseti. Tanzimat- Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle (s. 661-701). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Dönmez, A. (2011). Mustafa Reşid Paşa'nın İkinci Londra Elçiliği Ve Tanzimat Reformlarına Dair Memorandumu. Tarihın Peşinde-Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi(6), 1-20.
- Gündüz, A. (2010). XIX. Yüzyılda Osmanlı Devlet Hayatında Rol Oynayan Üç Büyük Devlet Adamı: Mustafa Reşit, Ali Ve Fuat Paşalar. Türk Dünyası Araştırmaları, 65-93.
- Karlangıç, O. (2017). Ahmet Cevdet Paşa'ya Göre Tanzimat Dönemi Osmanlı Devlet Ricalı. Tarih ve Gelecek Dergisi, 266-297.
- Kaynar, R. (1991). Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat . Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kodaman, B. (1985). Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Sefirlikleri Esnasında Takip Ettiği Genel Politikası. Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri (s. 71-75). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kuran, E. (1970). İslam Ansiklopedisi. Mustafa Reşid Paşa Maddesi, IX. Eskişehir: MEB Yayınları.
- Kuran, E. (2000). Türk İslam Kültürüne Dair. Ankara: Ocak Yayınları.
- Küçük, C. (1985). Osmanlı İmparatorluğu'nda "Millet Sistemi" ve Tanzimat. Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri 1985 (s. 13-23). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kütükoğlu, M. (2013). Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı - İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580- 1850). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mardin, Ş. (2014). Tanzimat Ferman'ının Manası: Yeni Bir İzah Denemesi. H. İncalcık, & M. Seyitdanlıoğlu içinde, Tanzimat- Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu (s. 147-165). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mumcu, A. (1985). Hukukçu Gözüyle Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat. Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri 1985 (s. 39-47). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Okumuş, E. (2003). Tanzimat Hareketi ve Tanzimatçıların Psikolojisi. SBArD, 25-43.
- Ortaylı, İ. (2014). Tanzimatçıları ve Tanzimat. H. İncalcık, & M. Seyitdanlıoğlu içinde, Tanzimat- Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu (s. 423-461). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özdemir, Y., Çiydem, E., & Aktaş, E. (2014). Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı. Kastamonu Eğitim Dergisi, 22, 321-338.
- Paşa, A. C. (1980). Ma'ruzat. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Paşa, C. (1953). Tezâkir 1-12. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sağlık, Ş. (tarih yok). Bir Tanzimatçının Tanzimat'ı Tenkidi. 213-242.

Süha, A. (1999, Kış). Mustafa Reşid Paşa. Haziran 2018 tarihinde Köprü Üç Aylık Fikir Dergisi:
<http://www.koprudergisi.com> adresinden alındı.